

kâğıttan maketlerinin yapılması, su akıtan savakların ayar edilmesi, çarpılmayı en aza indirmek için ahşabın tabakalar halinde kullanılması, gerçek anlamda emme borusunun kullanılması, suyunu belli bir zaman aralığı ile boşaltan kaplar ve daire sektörü dişliler. Bunlardan bir kısmının yüzyıllar sonra Avrupa'da âdeta yeniden keşfedildiği bilinen tarihî bir gerçektir. Meselâ kapalı kum kutuları ile döküm Avrupa'da 1500 yıllarında başlamıştır. Konik vanalardan ilk söz eden Leonardo da Vinci'dir. Su saatinde seviye kontrol cihazına benzer ve buhar kazanlarında kullanılacak bir aletin patenti İngiltere'de 1784 yılında alınmıştır.

Cezerî'nin makinelerinden sadece biri, su çarkı ile işleyen tulumba modern mühendisliğin gelişmesine doğrudan doğruya katkıda bulunmuştur. Bu makine, a) çift etki ilkesinin uygulanması, b) dönme hareketinin ileri-geri harekete çevrilmesi, c) emme borusunun bilinen ilk kullanılışı olmasından dolayı çok önemlidir. Dolayısıyla buhar makinesinin ve emme basma tulumbanın ilk örneği sayılabilir. Söz konusu makinede akan suyun çevirdiği çark düşey düzlemde bir dişliyi, bu dişli de yatay düzlemdeki diğer bir dişliyi döndürmektedir. Yatay dişlinin çevresine yakın bir yerde düşey bir pim bulunmaktadır. Bu pim ortası yarık ve diğer ucu yine bir pimle sabitleştirilmiş bir çubuk geçirilmiş ve bu çubuğa da tulumbaların piston kolları çubuk açısız bir hareket yapmakta, piston kolları da ileri geri gidip gelerek tulumbaları çalıştırmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA:

Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 902-903; Sartori, *Introduction*, II, 632-633; D. R. Hill, "Medieval Arabic Mechanical Technology", *Proceedings of the First International Symposium for the History of Arabic Science*, Halep 1976, II, 222-237; a.mlf., "Notice of an Important al-Jazarî Manuscript", *MTUA*, II/2 (1978), s. 291-314; a.mlf., "al-Jazarî", *DSB*, XV, 253-255; a.mlf., "al-Djazarî", *EI² Suppl.* (İng.), s. 266-267; Ahmed Yûsuf el-Hasan, "el-Câmi beyne'l-'ilm ve'l-'amelî'n-nâfi' fi şinâ'ati'l-ihîyel", *Ebhâşû'l-mû'temeri's-seneviyyi's-şânî li'l-cem'iyeti's-Sûriyye li-târîhi'l-'ulûm*, Halep 1979, s. 99-103; a.mlf., "The Arabic Text of al-Jazarî's: 'a Compendium on the Theory and Practice of the Mechanical Arts'", *MTUA*, I/1 (1977), s. 47-64; Kâzım Çeçen, "The Great Islamic Scientist al-Jazarî (in 6 Century h.)", *International Conference on Science in Islamic Polity*, İslâmâbâd 1983, II, 28-35; a.mlf., "12. Asırda Diyarbakır'da Büyük Bir Türk Mühendisi: el-Cezerî", *İnsan ve Kâinat*, sy. 13, İstanbul 1986, s. 47-51.

SADETTİN ÖKTEN

CEZERİ, Muhammed b. İbrâhîm

(محمد بن إبراهيم الجزري)

Ebü Abdillâh Şemsüddîn
Muhammed b. İbrâhîm b. Bekr
el-Cezerî ed-Dimaşkî
(ö. 739/1338)

Havâdisü'z-zamân
adlı eseriyile meşhur tarihçi.

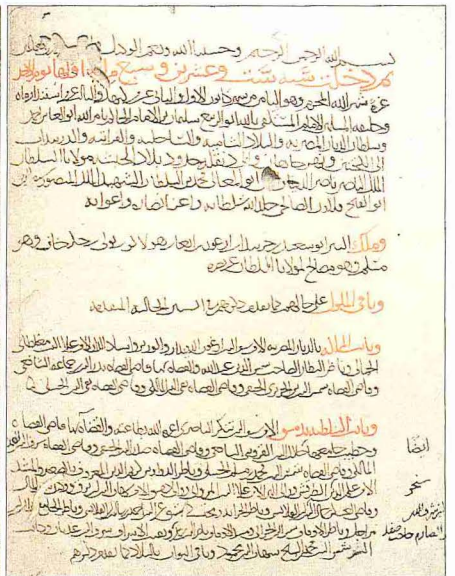
10 Rebûlelvel 658'de (24 Şubat 1260) Dimaşk'ta doğdu. Dimaşk, Kahire ve İskenderiye'de Fahreddin Ali el-Buhârî, İbrâhîm b. Ahmed b. Kâmil el-Vâsıtî, İbnü'l-Mücâvir, Şerefeddin Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî, Şerîf Tâceddin el-İrâkî ve Şehâbeddin el-Eberkühî gibi birçok hocadan ders aldı. 12 Rebûlelvel 739'da (28 Eylül 1338) Dimaşk'ta öldü ve Bâbüssağır Kabristanı'na defnedildi. Cezerî büyük bir tarihçi, iyi bir hatip, ciddi, dürüst ve dindar bir insandı.

Cezerî'nin günümüze kadar gelen ve tam adı *Havâdisü'z-zamân ve enbâ'ü-hû ve vefeyâtü'l-ekâbir ve'l-a'yan min enbâ'ihî* olan eseri *Târîhu'l-Cezerî* olarak da bilinir. Umumi bir İslâm tarihî olan eserde olaylar hicretten itibaren kronolojik bir sırayla anlatılmakta ve her yılın sonunda o yıl vefat edenlerin hayatları hakkında bilgi verilmektedir. Vefeyât siyasi olaylardan daha çok yer işgal eder.

Mizzî, Zehebî, Birzâlî ve Yûnînî gibi birçok tarihçi kaynaklarının güvenilirliği ve

o dönemde yazılan hiçbir eserde bulunmayan bilgileri ihtiva etmesi sebebiyle *Târîhu'l-Cezerî*'den istifade etmiş ve geniş iktibaslarla bulunmuşlardır. Bununla beraber bazı araştırmacılar da Cezerî'nin eserinde yakın dostu Birzâlî'den bizzat duyduğu birçok olaya yer vermesini göz önüne alarak Birzâlî'nin eseri *el-Muktefâ'ı Havâdisü'z-zamân*'ın kaynağı olarak gösterirler. Zehebî diğer tarihçilerin aksine bu eserde gerçeklerin hayal ürünü bazı olaylarla (el-acâib ve'l-garâib) karıştırılmış olduğu kanaatindedir. Cezerî 677 (1278-79) yılından itibaren olayları kendi müşahedelerine dayanarak yazmıştır. Eserin zamanımıza intikal eden kısımlarının yazma nüshaları Köprülü (nr. 1037; fotokopisi Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de, Tarih, nr. 995), Rabat (Evkaf, nr. 194), Gotha (nr. 1559, 1560, 1561) kütüphaneleriyle Bibliothèque Nationale'de (nr. 6739; fotokopisi el-Hizânetü't-Teymûriyye'de, Tarih, nr. 2159) bulunmaktadır. Köprülü Kütüphanesi'ndeki nüsha 726-739 (1326-1339) yılları arasındaki olayları ve Alemüddin el-Birzâlî'nin müellif hakkında yazdığı oldukça geniş bir biyografiyi ihtiva etmektedir. Eserin Zehebî tarafından yapılan seçmeleri ihtiva eden kısmı (*el-Muhtâr min Târîhi'l-Cezerî*) 593-698 (1196-1299) yıllarına ait olup Köprülü Kütüphanesi'ndedir (nr. 1147). Paris Bibliothèque Nationale'deki nüshanın bir kısmı Lübnan'da yayımlanmıştır (Zahle 1342). Bu nü-

Cezerî'nin *Havâdisü'z-zamân* adlı eserinin ilk iki sayfası (Köprülü Ktp., nr. 1037)

hayı daha sonra Sauvaget *La Chronique de Damas d'al-Gazari* (années 689-698) adıyla neşretmiştir (Paris 1949). Ulrich Haarmann da *Havâdisü'z-zamân*'ın Memlûk tarihiyle ilgili 686-687 (1287-1288) yıllarına ait olayları ihtiva eden kısmını yayımlamıştır (*Quellenstudien zur frühen Mamlukenzeit*, Friburg 1969).

BİBLİYOGRAFYA :

Cezerî, *Havâdisü'z-zamân*, Köprülü Ktp., nr. 1037; Zehebî, *el-Muhtâr min târîhi'l-Cezerî*, Köprülü Ktp., nr. 1147; Ebû'l-Mehâsin el-Hüseynî, *Ze'ül Tezkireti'l-huffâz*, Haydarâbâd 1376/1956 — Beyrut, ts. (Dâru l-hyâi't-türâsi'l-Arabî), s. 22; a.mlf., *et-Tenbîh ve'l-îkâz*, Dimaşk 1347, s. 8-9; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIV, 186; Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk*, II, 471; İbn Hacer, *ed-Düerü'l-kâmine*, III, 301; Muhammed b. Refî' es-Sülemî, *Târîhu 'ulemâ'i Bağdâd*, Bağdad 1357/1938, s. 212-213; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 45; Cl. Cahen, *La Syrie du Nord à l'époque des Croisades et la Principauté Franque d'Antioche*, Paris 1940, s. 80; a.mlf., "Chroniques des derniers Fatimides", *BIFAO* (1937), s. 8-9; a.mlf., "Addenda Sur al-Djazari", *JOS*, IV (1974), s. 144-147; Donald Presgrave Little, *An Introduction to Mamlûk Historiography*, Wiesbaden 1970, s. 53-57; Selâhaddin el-Müneccid, *Mu'cemü'l-mü'errihne'd-Dimaşkıyyîn*, Beyrut 1398/1978, s. 145-146; Ramazan Şeşen, *Nevâdirü'l-mah-îrâtü'l-'Arabîyye*, Beyrut 1400/1980, II, 24; Ziriklî, *el-A'âm* (Fethullah), V, 298; Abbas el-Azzâvî, "Şemsüddin İbnü'l-Cezerî ve Târîhuh", *MMIAdm.*, XIX/1-2 (1944), s. 524-530; Ulrich Haarmann, "L'Édition de la Chronique mamelouke Syrienne de Sams ad-Dîn Muḥammad al-Gazari", *BEO*, XXVII (1974), s. 195-203.

A. S. BAZMEE ANSARI

CEZERİ, Muhammed b. Muhammed

(bk. İBNÜ'İ-CEZERİ).

CEZERİ KASIM PAŞA

(bk. KASIM PAŞA, Cezerî).

CEZERİ KASIM PAŞA CAMİİ

İstanbul Eyüp'te
XVI. yüzyıl başlarına ait cami.

Akarçeşme Camii olarak da anılan bu cami Eyüp semtinde Nişancı mahallesinde, Zalmahmutpaşa caddesiyle Akarçeşme sokağı köşesindedir. Bânisi nişancılık, defterdarlık ve vezirlik görevlerinde bulunmuş Cezerî lakabıyla tanınan Kasım Paşa'dır. Ölüm tarihiyle ilgili olarak kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir, bu da muhtemelen, aynı dönemde yaşamış Koca, Evliya ve Güzelce lakapları ile anılan diğer Kasım paşalarla karıştırılmasından ileri gelmektedir. Hüseyin

Yin Ayvansarayî, *Vefeyât-ı Selâtin*'inde Cezerî Kasım Paşa'nın 890'da (1485) vefat ettiğini bildirirse de Selânik'te kendi adını taşıyan Kâsimiyye Camii'nin 898'de (1492-93) kiliseden camiye çevrildiği bilinmektedir. *Hadikatü'l-cevâmî'* adlı eserinde ise aynı müellif Cezerî Kasım Paşa Camii'nin inşa tarihini 921 (1515) olarak göstermiştir. Cami ilk yapıldığında yanında ahşap bir medrese ile fevkanî bir sıbyan mektebi vardı. Caminin cümle kapısı üstündeki kitâbe 1238 (1822-23) tarihli olduğuna göre bunun bir tamirde konulduğu anlaşılmaktadır. Avludaki şadırvan da 1266 (1849-50) yılında Hatice Sultan'ın kethüdâsı Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Cezerî Kasım Paşa Camii bir avlu içinde inşa edilmiş kare planlı bir binadır. Dört sütuna dayanan kemerlere oturmuş üç kubbeli üç bölümden ibaret son cemaat yerini takip eden, dıştan 11,20 × 11,20 m. ölçüsündeki harim, geçisi pandantiflerle sağlanmış 8,80 m. çapında tek kubbe ile örtülmüştür. Duvarların yapımında tuğla ve kesme taş kullanılmıştır. Biçim ve ölçüleri bakımından Sultanahmet'teki Firuz Ağa, Fâtih'teki İskender Paşa camilerine benzeyen bu ibadet yerinde cümle kapısı esas eksen üzerinde yani ortada olmayıp son cemaat yerinin en sağdaki bölümü karşısındadır. Minaresi ise taşandır ve şerefe çıkması istirdiye kabuğu biçiminde bir süslemeye sahiptir.

Camide dikkate değer husus, mihrabın içine ve minberin sol tarafına kaplanmış olan çinilerdir. Bunlardan biri, Osmanlı dönemi Türk çini sanatında başlı başına bir grup teşkil eden ve sayıları pek fazla olmayan Kâbe tasvirli panodur. Mihrabın solundaki pencere üstünde yer alan bu pano, kitâbesine göre İz-

nikli Mehmed oğlu Osman tarafından 1138 Recebinde (Mart 1726) vakfedilmiştir. Her biri 25 × 25 cm. ölçüsünde altı çiniden meydana gelen panoda, çiçekli bir çerçeve içinde oldukça gerçekçi üslûpta bir Kâbe tasviri yer alır. Kâbe tasvirinde çevredeki binaların da gösterilmiş olması ve belirli bir perspektifin bulunuşu, bu tasvirin önceki örneklerle nisbetle daha ileri bir resim anlayışıyla meydana getirildiğini belli eder. Ayrıca mihrabın mukarnasları ortasına 22 Receb 1138 (26 Mart 1726) tarihini taşıyan tek bir çini yerleştirilmiş, aşağı bölmeler ise bu tarihe nazaran daha eskiye ait görünen çinilerle kaplanmıştır.

Cezerî Kasım Paşa'nın İstanbul Cağaloğlu'nda dört yol ağzının bir köşesinde bir camii daha vardı. En son şeklini 1283'te (1866-67) alan bu ibadet yeri, 1957'de hiçbir gerekçe gösterilmeksizin yıktırılıp ortadan kaldırılmış ve arsası uzun yıllar boş durduktan sonra yerine Türkiye Diyanet Vakfı tarafından eskisi gibi ahşap çatılı ve fevkanî yeni bir cami inşa edilmiştir.

Cezerî Kasım Paşa'nın Bursa'da bir medresesi ve hamamı olduktan başka bir süre vali olarak kaldığı Selânik'te de hayratı bulunduğu söylenmektedir. Gerçekten bu şehirde Türk hâkimiyetinin sona erdiği 1912'ye kadar kiliseden çevrilmiş büyük bir Kâsimiyye Camii vardı. Aslında Hagios Demetrios Bazilikası olan yapı, kitâbesine göre 898'de (1492-93) Sultan II. Bayezid vakfı olarak camiye çevrilmiş, 1918 yangınında tamamen yanmış, kısmen yıkılmış ve yirmi yıl kadar süren bir tamir ve ihyadan sonra yeniden kilise olarak açılmıştır. Bu caminin gerçek bânisinin kim olduğu, eski vakıf kayıtları üzerinde yapılacak bir araştırmadan sonra anlaşılabilir. Cengiz Orhon-

Cezerî Kasım Paşa Camii ve planı (Yüksel, V, şekil 145) - Eyüp / İstanbul

